

LUND UNIVERSITY

Bilden av Fakiren

Tersmeden, Fredrik

Published in:
Fakirenstudier

1999

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tersmeden, F. (1999). Bilden av Fakiren. I P. Meurling, & N. Palmborg (Red.), *Fakirenstudier* (Vol. XIV, s. 18-31). (Fakirenstudier; Vol. XIV). Fakirensällskapet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

GENTLEMANNEN, Professorn & Lyckolexikografen

STUDENTAFTON

Tisdag 22:e mars 19.30, Lilla salen AF

Medlemmar i Akademiska Föreningen (studentkort)

+ särskilda ledamöter. gratis!

Övriga: 20:-

Studentaftonsutskottet/ Fakirensällskapet

Fig 1

Bilden av Fakiren

(fritt efter ett föredrag i Fakirensällskapet den 13 mars 1999)

Fredrik Tersmeden

För ett antal år sedan hade jag nöjet att få göra affischen till en studentafton som Akademiska Föreningen ordnade i samarrangemang med Fakirensällskapet. Titeln på evenemanget var "Gentlemannen, professorn och lyckolexikografen". Huru, frågade jag mig, illustrera något sådant?

Inspirerad av den tredelade titeln beslöt jag att utgå från begreppet "mannen med två huvuden", denna titel på en av Axel Wallengrens böcker som också i mycket kommit att stå som en metafor för hans eget författarskap. I mitt fall blev de två huvudena naturligt nog tre: åt vänster ett gentlemannahuvud med monokel och en därifrån lyftad cylinderhatt, åt höger ett känslösamt lyckolexikografdito samt i mitten ett lagerkrönt professorshuvud. Härigenom kunde jag självbelåtet konstatera att jag icke blott täckt in alla delar i aftonens titel utan även uppnått en visuell likhet med åtskilliga hinduiska gudagestalter och därigenom fått in en anspelning på det österländska i själva fakirbegreppet. Ja, för att understryka detta lät jag även den trehövdade varelsen befinna sig i lotusposition samt levitera över marken!

Så långt själva grundidén. Frågan var dock – hur skulle ansiktet på mina tre huvuden se ut? Eller i ett större perspektiv – hur ser egentligen Falstaff, fakir ut?

Mitt svar på frågan framgår av fig 1: jag lät fakiren se ut som sin upphovsman, som Axel Wallengren. Denna lösning var inte bara den enklaste, historiskt sett har den, som nedan kommer att utvisas, även varit den vanligaste.

Men låt oss inte gå händelserna i förväg, utan i stället betrakta den mig veterligen äldsta bilden av den litterära gestalten Falstaff, fakir. Denna återfinns på omslaget till originalutgåvan av *En hvar sin egen gentleman* – det andra av de tre stora fakiriska verken – och är tecknad av Arthur Sjögren (fig 2). Denne Sjögren var den ene av de två illustratörer som i Wallengrens livstid utförde illustrationer till hans fakiriska verk. Den andre var ingen mindre än Albert Engström, vilken jag antar vara alltför känd för läsekretsen för att tarva någon närmare presentation. Om Arthur Sjögren kan däremot kanske behöva sägas några ord.

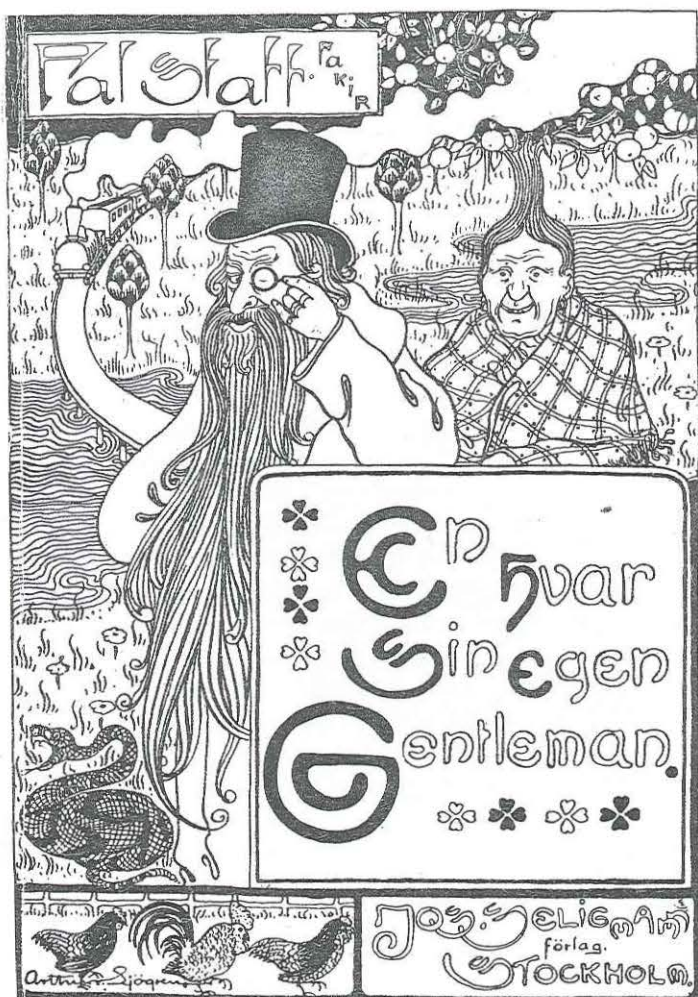

Fig 2

Sjögren var född 1874, alltså nio år senare än Wallengren och vid tiden för *Gentlemannens* utgivande endast 20 år gammal. Vid samma tidpunkt illustrerade han även två andra Fakirentexter: "Varieténs mysterier avslöjade" och "Julen – dess orsaker och verkningar", vilka under slutet av 1894 utgjorde några av Wallengrens första bidrag till tidningen *Söndags-Nisse*. Unge Sjögren medverkade nämligen såväl häri som ett antal andra av tidens skämttidningar. Med åren skulle dock bokomslag

och vinjetter bli hans stora specialitet. Bland annat samarbetade han nära med Strindberg i flera av dennes sena verk, varmed den senare var mycket belåten. Genom sina vinjetter i tidningen *Ord och Bild* har Sjögren bland annat hyllats som en av de första introduktörerna av jugendstilen i Sverige. Detta var just kring 1895 och förvisso ser man åtskilliga jugenddrag i linjeföringen såväl vad avser text som bild på omslaget till *Gentlemannen*. Med åren blev Sjögren inte bara illustratör utan en kunnig bok- och exlibrishistoriker. Han dog 1951.¹

Men åter till det aktuella omslaget. På detta återfinns två personer: en man och en kvinna. Vem den senare av dessa skall föreställa, därom kan intet tvivel råda. Man ser nämligen tydligt hur ett äppelträd skjuter upp ur den äldre damens huvud och kan därigenom sluta sig till att detta är Adrians moder. I såväl den aktuella boken som i *En hvar sin egen professor* kan man nämligen läsa hurusom ett gravenstein vid tillfälle slår ned i Adrians moders huvud, börjar gro och med tiden utvecklas till ett "vackert litet träd på över tre alnar". När det gäller mannen framför henne har vi däremot inget lika säkert attribut för fastställande av identitet. Det långa böljande skägget låter oss dock ana en vis man – därtill av något österländsk modell – som nog knappast är tänkt att vara exempelvis Adrian själv eller parasittorparen Kuku, för att ta ett par tänkbara namn ur persongalleriet. Nej, man får nog förmoda att vi här står inför själve Falstaff, fakir!

Denna teori stärks även av en av Sjögrens bilder till "Julen – dess orsaker och verkningar" (fig 3). Till stycket där fakiren berättar hurusom

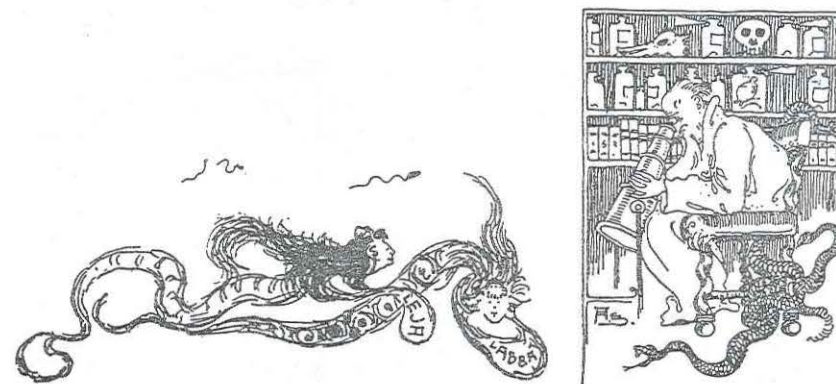

Fig 3

¹ Uppgifterna om Sjögren ur *Svenskt konstnärslexikon* (red: K Andersson, B Olsson, S A Svensson), bd V, Malmö 1967.

han "genom ett mycket stort mikroskop" upptäckt just julens orsak – bacillen *Bacillus Julicus*, F. – har nämligen inte bara en bild av denna smittspridare utan även av fakiren själv vid sitt mikroskop. Som synes möter vi här en snarlikt långskäggig man i vid lång klädnad. Om mannen på Sjögrens omslag således är Fakiren är det mycket intressant att konstatera att denne bär monokel! Vi torde alla minnas hur Fakiren i historien "Huru jag blev fakir" undfår just ett sådant optiskt hjälpmedel av den indiske Mahatma som utvalt honom till det höga kallet som fakir. Sedda genom denna monokel tedde sig människorna "ohjälpligt komiska ut, där de gingo i dällderna och förde sina små bråkande fröjder och bölande bedrövelser i vall." Så långt synes alltså inte något vara konstigt med monokeln på Sjögrens bild. Nu är det dock så att "Huru jag blev fakir" publicerades ett helt år senare än *Gentlemannen* – i *Söndags-Nisses* julnummer 1895! Huruvida den äldre monokeln är en slump eller synskhet lämnar jag dock åt läsarna att spekulera kring

"Huru jag blev fakir" är annars ett av de Wallengrenalster som illustrerats av just Albert Engström. Här förekommer berättarjaget på en lång rad bilder (fig 4-7). Man finner mycket snart att vi här möter en helt

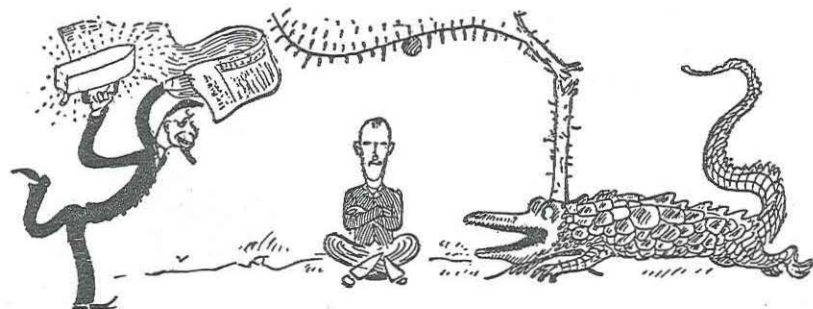

Fig 4

annan figur än Sjögrens vördnadsbjudande patriark. Fakiren är här en ung man, vars skäggväxt inskränker sig till en tunnare mustasch (det långa skägget återfinns här i stället på den ovannämnde mahatman), och vars klädsel är lika väl- som västerländskt skraddad. Just det välskräddade antyds för övrigt även i den del av själva texten, vilken sammanhör

med de två första bilderna (fig 4-5). Häri hotas nämligen fakiren av två varandra överträffande faror varom han skaldar sålunda:

Farväl o, värld! En krokodil
till höger står om min profil.
Till vänster står min skräddare
och gör mig ändå räddare.

(Det är i sammanhanget värt att notera att de båda angivelserna höger och vänster väl överensstämmer med bilden. Det vill säga förutsatt att fakiren i sitt skaldande sätter sig i åskådarens perspektiv i stället för sitt eget!)

Skärskådar man ansiktet närmare på dessa engströmska bilder slås man främst av dess långsträckthet, icke minst vad avser hakan på de båda profilbilderna (fig 6-7). Denna markanta profil går även igen i de två andra fakirstycken där Engström låter det fakiriska berättarjaget figurera i bild, nämligen "Ny och nyttig lärobok i zoologi" (fig 8-10) och "Den stora ballongfärden till Norra polen" (fig 11). På två av dessa bilder, dels den där fakiren samtalar med brahminen Ali-ben-Smali "i skuggan av en kokosnöt i Hintre Indien" (fig 8), dels den där nordpolsfararna råkar ta månen för en ost, för Engström dock in ett ytterligare element: en turban. På så sätt bildas – precis som i Sjögrens omslagsillustration en sådan visuell kontrast mellan öster- och västerländskt som ligger redan i själva namnet Falstaff, fakir. Den stora skillnaden ligger dock däri att medan Sjögrens fakir har ett rent fiktivt ansikte så är Engströms en lättigenkännlig karikatyr, nämligen av Wallengren själv.

Fig 5

Fig 6

Fig 7

Fig 8

Fig 9

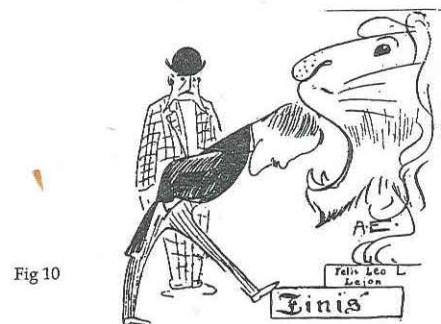

Fig 10

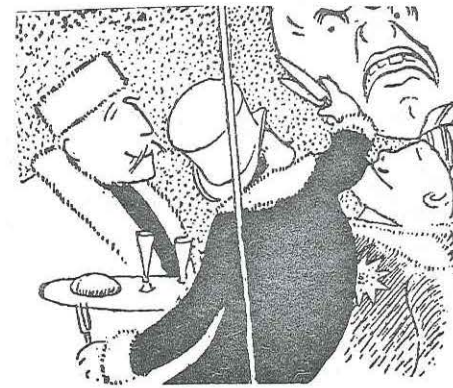

Fig 11

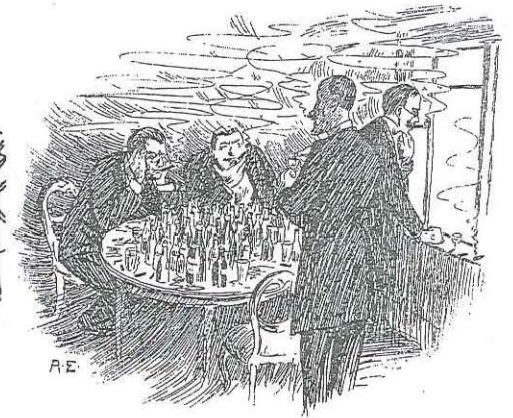

Fig 12

Fig 13

Fig 14

Det sistnämnda blir än tydligare om man betraktar en bild som Engström gjorde till en text som Wallengren skrev och publicerade under sitt eget namn: det halvdokumentära kåseriet "En studentkarneval" (fig 12). På denna bild har Engström nämligen återgivit en lundensisk karnevalskommitté i arbete, och i förgrunden återfinns åter den karaktäristiska figuren med den långa hakan: den även i verkligheten flitige karnevalisten Wallengren.

Sjögren och Engström var alltså de båda tecknare som utförde illustrationer till Wallengrens verk i dennes samtid. I de olika posthuma utgåvorna har dessa bilder däremot relativt sällan utnyttjats, och över huvud taget har de fakiriska verken i stor utsträckning gått till eftervärlden som oillustrerade. Det stora och desto ambitiösare undantaget är den många gånger omtryckta samlingsvolymen *Falstaff, fakirs vitterlek* (1 uppl. 1956) med teckningar av den kände barnboks- och tidningsillustratören Poul Ströyer. Denne torde mig veterligen vara den ende som gett sig i kast med att illustrera i princip samtliga de viktigare fakiriska texterna, och ur den rika bildskörden kan här endast ett par exempel återges. Jag har därvid valt att visa hur Ströyer tagit sig an två av de motiv som ovan visats i Sjögrens respektive Engströms tappning, nämligen Adrians moder med äppelträdet (fig 13) samt den hotfulla upptakten i "Huru jag blev fakir" (fig 14).

Ströyers teckningar utmärks av en betydligt enklare stil än de äldre illustratörernas, varför det i förstone inte faller sig naturligt att söka efter porträttlikhet i dem. Samtidigt kan man dock konstatera att även Ströyers fakir har ett långsmalt ansikte med en mycket dominerande haka, vilket låter oss ana att även denne tecknare kastat sina blickar mot Wallengren själv. Eller? Måhända har han blott tittat på några av de äldre teckningarna och hämtat inspirationen därifrån? Åtminstone den slående likheten mellan fig 4-5 resp 14 låter oss ana att Ströyer inte kan ha

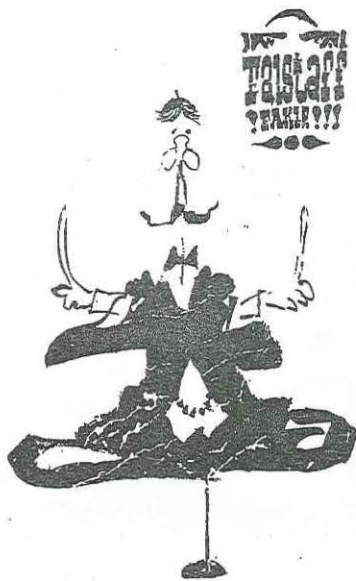

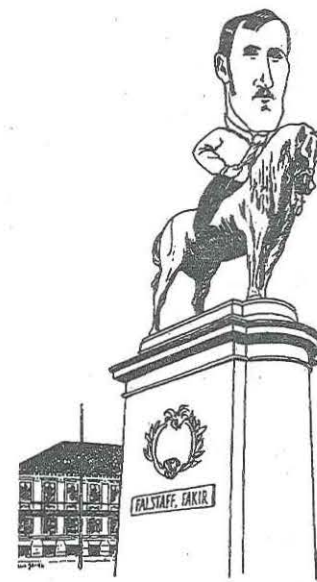
Fig 15

varit obekant med Engströms bilder (till och med den något "spegelvända" placeringen av skraddaren respektive krokodilen är som synes identisk!).

Utöver Ströyers teckningar känner jag endast till en sentida fakirenbild hämtad från en nyutgåva av de fakiriska skrifterna. Den är gjord av en annan känd tidningstecknare, Martin Lamm, och pryder (i två något olika varianter) omslagen till de två delarna av pocketutgåvan *Falstaff, fakirs mesta* från 1965 (fig 15). Ansiktet är här utfört med en mycket långt driven stilisering. Dess långsmalhet är dock obestridlig och till yttermera visso är fakiren här försedd med en sådan mer yvig mustasch som Wallengren själv anlade under de sista åren av sitt liv (tidigare hade han haft en sådan mindre mustasch som återfinns på Engströms bilder). Också hos Lamm finner vi därtill en kombination av öster- respektive västerländskt, nämligen i klädseln visavi den intagna lotuspositionen.

Min sista fakirbild är en tidningsillustration ur *Sydsvenska Dagbladet* den 8/12 1996. I samband med en debatt om Carl X Gustafstatyn i Malmö" föreslogs på Lundasidorna skämtsamt att sagda statys sockel och häst lämpligen kunde flyttas till Lund för att där bära upp någon förtjänt lundensares avbild. Tecknaren Anders Holmqvist skisserade därvid ett antal förslag där ett var Falstaff, fakir. Ånyo kan vi här se att även om det till och med står "Falstaff, fakir" på bilden så är anletsdragen Wallengrens.

Efter denna genomgång kan man alltså konstatera att alla fakirenillustrationer utom en (Sjögren) valt att i mer eller mindre tydlig grad låta skrifternas berättarjag vara utseendemässigt identiskt med deras upphovsman. Finns det då täckning för denna visuella homonymitet? Vad säger de fakiriska skrifterna själva om sin centralfigur och i vilken utsträckning stämmer detta överens med vad vi vet om Wallengrens eget yttre?

Falstaff, fakir

Fig 16

I det senare avseendet har redan Wallengrens karaktäristiska ansiktsform nämnts liksom hans mustasch. En mer fyllig samtids-skildring finner vi hos författarvännen Paul Rosenius:

Wallengren satte sig upp emellanåt och granskade sin dräkt, ty gräset växte något glest under honom, och han var mån om sitt yttre. Han hade börjat anlita en av stadens mera rutinerade skräddare som också fått ett tacksamt arbete, ty Wallengren hade en stor och ståtlig figur och gick rak som ett ljus. Han hade lagt bort de nedvikta kragarna som Skogman [= Rosenius själv] ännu brukade, men den gamla nedärvda kråsnålen av guld med infattad röd sten gjorde sig fortfarande gott på den moderna långhalsduken. Hörnsnibben av en kulört näsduk stack upp ur bröstfickan, och där satt ofta en blomma i uppslaget. Håret som mistat något av den första ungdomens frodiga lockighet, var väl vårdat och låg fram som lugg i pannan. Framför öronen gick som en smal strimma en anläggning till polisonger. Han hade prydliga manschetter och putsade gärna och omständigt sina naglar.²

Citatet förmedlar bilden av en man som gynnats av naturen och heller icke skämdes för att bygga vidare härpå på ett ganska dandyaktigt manér. Wallengren själv var också medveten om att hans både ståtliga och extravaganta yttre kunde väcka uppmärksamhet. I ett brev, meddelat av samme Rosenius, skildrar han hur han vid ett tillfälle genom kombinationen av en mycket nervös liten knähund och "min högresta gestalt i cylinderhatt och käpp" blir uttittad på järnvägsstationen i Skälderviken.³

Så långt Wallengrens eget yttre. Vad har då denne själv att säga om sitt alter ego? Här skall redan från början konstateras att uppgifterna om fakirens yttre är ytterst sparsamma och sporadiska, något som i viss mån ju är en naturlig följd av att Fakiren talar till sina läsare i första person. Något kan dock utläsas både på och mellan raderna i de olika fakiriska skrifterna.

Ser man till att börja med till den grundläggande fysiken ger Fakiren i *En hvar sin egen professor* en ringa men dock antydning om sin längd när han i kapitlet "Mönsterfarmen" konstaterar att "Hos J.P. i Barkaryd

² Paul Rosenius citerad ur förordet till Nilsson, Tage (red): *Falstaff, fakir* (Svalans svenska klassiker), Stockholm 1979. Fler samtidskildringar av Wallengren finns i Sven Bjerstedts uppsats "Så såg man Axel Wallengren" i *Fakirenstudier IV*, Lund 1989.

³ Citerat efter Palmborg, Nils: *Med Falstaff, fakir på badort sommaren 1888*, Lund 1983, s 3.

blommar pingstnarcissen, och en stängel är 2 fot lång. Detta är ju förträffligt, min goda J.P., men jag är ännu längre." Kombinerat med berättarjagets vidare uppgift att "Det är inte någon hemlighet att jag i många år varit världens starkaste man" (i "Varieténs mysterier avslöjade") och att densamme räknar sig till gruppen "vi vackra karlar" (apropå kvinnlig rösträtt i *Lyckans lexikon*), får vi här en bild av Fakiren som i vart fall inte står i någon direkt motsats till Wallengrens egna fysiska gåvor.

Något rikligare är uppgifterna kring fakirens klädsel. I *En var sin egen gentleman* får vi inte bara veta att denne behöver "trenne solida koffertar" för sina kläder vid den planerade resan till norra Italien (det övriga sällskapet för nöja sig med "litet linne i en hattask"), utan även vissa detaljer om enskilda persedlar:

Men vem i all världen är den vackra herren i de gröna byxorna, som sitter så fint därborta? – Så sant jag lever, tror jag minsann att det är vår ende verkliga vän! – Det måste då vara fakiren Falstaff! Låtom oss nalkas vördsamt.

I andra texter får vi som ett komplement till denna kulörbestämning också klart för oss att Fakirens kläder är av nog så dyrbara material. I "Tripp till världens ända" berättas hur "Adrians moder satt och spann på mina purpurstrumpor", och i sitt ovan avbildade möte med mahatman i "Huru jag blev fakir" erhåller Falstaff följande undantag från de normala asketiska fakirlevnadsreglerna:

Du blir extrafakir, får lov att äta stora köttstycken, kläda dig såsom tillförne i siden och myrrha, dricka dina drycker och spela på den festliga basfiolen.

Att en garderob som denna kostar pengar framgår på flera ställen. Så till exempel när det i kapitlet "Räkning" i *Professorn* konstateras att "Till räkning hänföres även den s.k. *skräddareräkningen*, ett oting som bör avskaffas" (jfr även den ovannämnda rädslan för skräddare i "Huru jag blev fakir"). I samma bok omtalar fakiren dock mer anspråkslöst andedräkten såsom "den dyrbaraste av mina dräkter". Detta till trots får man dock konstatera att eleganten Wallengren tydligt överfört sin förkärlek för kläder på sitt alter ego fakiren.

En klädesdetalj som är särskilt värd att notera är att fakiren bär hög hatt. Detta framgår i *Gentlemanen* där man "för att bespara oss besväret

av hattfodral" låter Adrians moder bära fakirens cylinderhatt (hur detta kombineras med att ha ett äppelträd växande ur huvudet framgår däremot icke!). I illustrationssammanhang återfinns denna cylinderhatt också på Sjögrens omslagsbild och – i senare tid – på Ströyers bilder. Men man finner den också på ett foto av Wallengren; nämligen den bekanta grupp bilden av kretsen kring "Den Unge Gubben". Åter överensstämmer alltså Falstaff och Wallengren.

Den enda punkt på vilken den litteräre fakiren definitivt avviker från sin upphovsman är åldern. Här är den förra gestalten helt uppenbart äldre än den senare. Inte bara får man i *Gentlemanen* – vilken utgavs då Wallengren själv var 29 år gammal – veta att fakiren icke varit i Italien "på mer än trettio år"; i humoresken "Sättet att sluta romaner" heter det även att den besökande tidningsredaktörens "bröst gick i tunga böljor, icke olika dem jag en gång såg på Svarta Havet, när jag för cirka femtioett år sedan därstädes stötte på grund med min lustfregatt." Men det är klart – det kan kanske vara fråga om "Franska årtal, för vilka en annan beräkning än den vanliga ligger till grund" (se "De tre marodörerna" i *Professorn*)?

Sistnämnda diskrepans och de sparsamma sakuppgifterna till trots torde det alltså sammanfattningsvis kunna konstateras att de skriftliga uppgifterna om fakirens yttre snarare bestyrker än motsäger att denne kan ha sett ut just som – eller kanske snarare delat ansikte med – Axel Wallengren själv. Till detta kan föras ytterligare ett par mycket starka indicier på att också verkens författare själv var av denna uppfattning, nämligen två dedicerade porträtteckningar ur dennes kvarlåtenskap. Dessa är till yttermera visso utförda av inga mindre än de båda samtidsillustratörerna Engström och Sjögren.

Fig 17

Engströms bild (fig 17) är en ganska skissartad och inte särskilt smickrande karikatyr. Den har av Wallengren själv försetts med påskriften: "Skall vara jag, Falstaff, fakir, såsom jag tedde mig för Albert Engström i maj 1.895 år efter Jesus. Jag ser gudskelof och pris och är inte fullt så ut. Sela.-" Också den sjögrenska bilden, som är ett betydligt mer realistiskt porträtt, är

försett med påskrifter, i detta fall av såväl tecknare som modell. Sjögren har skrivit: "Detta skall vara vännen Falstaff tillägnad till sjelfuppeggelse i stunder af moralisk försoffning. Vännen A.S." och därtill har Wallengren fogat upplysningen: "Falstaff, fakir, då han var orakad och litet krank – 18 Dec. 94. Han satt och läste en räkning!!!"

Alldeles oavsett de båda bildernas rätt olika karaktär är den i sammanhanget intressanta gemensamma nämnaren den att Wallengren själv (samt även Sjögren) har skrivit att de båda porträtteckningarna föreställer icke honom själv utan Falstaff, fakir! Vi kan således konstatera att "mannen med två huvuden" – det poetiska och det fakiriska – i bildkonstens värld paradoxalt nog är "mannen med ett ansikte"!

Fig 18